

БОЯН ПЕНЕВ

ПАНКО АНЧЕВ

Този човек би могъл да бъде герой на един увлекателен роман. И животът, и творчеството му са изпълнени с противоречия, с драматични преживявания, са-монаблюдения, търсения, страстни пориви и силни чувства. Той би могъл да бъде поет, писател, музикант, актьор. А беше критик. Може би първият български критик, който така органично, всеотдайно и в същото време задълбочено, научно и проникновено изживяваше литературните факти, анализираше творенията не за да ги разчленява и умъртвява, а за да открива вътрешните им връзки, да улавя магията им. За него изкуството беше не професия (макар че беше най-големият професионалист — в красивия смисъл на думата — в българската критика), а призвание, начин за осъществяване, възможност за изповед. Така той даде нова представа за критиката като изкуство и творчество. След него критериите, с които измерваме делата на критиците, са по-високи и по-строги.

Съвременниците му разказват за него като за чаровен и духовит човек. Притежавал е някакво обаяние, излъчвал е някаква необяснима притегателна сила, пленяваща околните. Обичал е живота и се е радвал на насладите му. И е умрял рано — твърде рано за един критик-учен. Ученият се осъществява по-бавно. Усвояването на знанията, изучаването на инструментариума в занаята изискват време. Боян Пенев нямаше това време. Той завърши своя жизнен път точно тогава, когато започваше голямото му пътуване в литературата. И все пак той не остана неосъществен. Напротив, като критик и историк на българската литература, като творец той се осъществи напълно.

И още нещо, което бързам да кажа още в началото: Боян Пенев се размина с почти всички съвременни нему писатели. Оценките му бяха в повечето случаи неверни, но въпреки всичко той е голям критик. Критик, който чертае насоките и определя критериите на българската критика. Тук като че ли съществува парадокс. Защото как е възможно литератор с толкова много „грешки“ да бъде определян като ярко явление? Но Боян Пенев притежаваше такава огромна дарба, способен бе на такова безпримерно служене на литературата, културата му бе неимоверна, а работоспособността — уникална. Словото му излъчва магия, идеите му респектират. И парадокс в същност няма.

Боян Пенев твърде млад определя принципите си, които ще следва като човек и творец. На 24 години той записва в дневника си: „Ти искаш да проучиш един писател. Първото условие е да проникнеш в неговата индивидуалност, да се сродиш вътрешно с него, да се вживееш в неговата душа, да го почувствуваш като личност. Той е създал веднъж творенията си — ти трябва да ги създадеш още веднъж след него. Той е умрял отдавна — ти трябва да го възкресиш в себе си и да почувствуваш неговото безсмъртие. И само ако се сродиш с неговия вътрешен мир, ако намериш основната същност на неговото творчество — не само

еднообразието или разнообразието на съдържанието, но и особеностите на формата, и най-важното: връзката между израз и съдържание.¹ Както се казва, младият критик осъзнава необходимостта от „комплексен подход“ при анализа на художествените явления. Но това не е просто прозрение за същността на научното дирене — това е жажда за пълно сродяване и сливане с творенията, за всеотдайност при общуването с художествените ценности. Т. е. тук няма просто прилагане на научни принципи, прочетени в ръководство, а съзнание за мисията на критика-творец. Осем години по-късно той ще запише същото, но с по-други думи: „Един даровит литературен критик, тълкувател на художествени творения, в същност е тълкувател на самия себе си. Неговата критика е изповед. Никой не може да му наложи да бъде бездушен и безпристрастен. Но той е длъжен да бъде искрен. Безпристрастността му трябва да се замени с и с к р е н о с т ² (разр. на автора). Този принцип важи не само за „оперативния“ (както бихме го нарекли днес) литературен критик, а и за литературоведа и литературния историк. Изхождайки от него, Боян Пенев разкрива света на българската литература от първите възрожденци до писателите на 20-те години на XX в. Разбира се, когато изучаваш една литература в нейния исторически развой, не е достатъчно да изричаш изповеди. Те не са сериозни и убедителни аргументи и не водят до съществени резултати. Най-важното е да си стигнал до идея за литературата и за литературния развой. Т. е. да схващаш изкуството на словото във връзката му с обществените явления и в същото време в неговата самостоятелност. „Главната цел на литературното изследване — пише Боян Пенев в „Посоки и цели при проучване на новата литература“ — е да проучи литературните явления в тяхното възникване и развитие, да установи тяхната зависимост от множеството външни и индивидуални условия.“³ Боян Пенев търси в новата българска литература сложността от идеи, проблеми и личности, които са отражение на обществените течения и отговарят на обществените условия. Това впрочем са неща, които лесно могат да бъдат формулирани от един школуван литератор. Към тях са се придържали и предходниците на Боян Пенев: Иван Шишманов, Б. Цонев, Ал. Теодоров-Балан, д-р Кръстев. Ала пръв Боян Пенев успя да види в огромното множество от произведения, имена, факти, събития и пр. цялостна система, в която да се открият живите явления. Нищо не съществува само за себе си, изолирано от общия ход, от идеите на времето. Боян Пенев знае, че писателят е чувствителна мембрана, която отразява движенията в историята и ги пресътворява по своеобразен начин. Днес за нас е лесно да бъдем диалектици, но за критик като Пенев това е вече въпрос за вярно намиране на пътя, свидетелство за усет и способност да се ориентира. Проучванията му върху възрожденската литература са пример и за огромна работоспособност. При тогавашното състояние на библиографското и библиотечното дело, при равнището изобщо на литературната наука, когато голяма част от творбите са били или непубликувани, или слабо (а някои изобщо не са били) проучени, делото на Боян Пенев е истински подвиг.

В позицията и подхода на Боян Пенев към възрожденската литература, а и върху литературата изобщо личат две особености. От една страна, всичко в трудовете на Пенев се основава на солидни конкретни проучвания. Малко са догадките, твърденията чрез налучване и пр. Той всичко е проучил старателно, прочел го е, видял го е. В цялото това море критикът-историк е вложил сърце и дарба и е извлякъл всичко ценно. Познаването на фактите предпазва изследователя от прибрзани решения. Нещо повече, Боян Пенев пристъпва към фактите със съзнанието за тяхната уникалност. Към всяко явление според него трябва да се прилага определен подход, т. е. да не се подвежда всичко под един знаменател, да

¹ Боян Пенев. Дневник. Спомени. С., 1973, с. 27.

² Дневник. Спомени, с. 112.

³ Боян Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976, с. 22.

не се анализира литературата от позицията на предпоставената идея. На едно място Б. Пенев пише: „... всяка литературна епоха, дори всеки отделен писател изисква особена метода на изследване — тая метода се определя от специалния характер, от особеното съдържание на отделните литературни явления.“⁴ Така според него ще се избегне унифицирането, свеждането всичко до едни и същи измерения. И наистина по един начин Боян Пенев подхожда към автори като Йосиф Брадати, Паисий Хилендарски, Йеросхимонах Спиридон, по друг към Любен Каравелов, Петко Славейков и Христо Ботев. И не само защото за едните или за другите има повече биографичен материал или творчеството им е по-богато. Отделните автори представляват различни периоди от развитието на българската литература: те са носители на разнообразни идеи и схващания за обществените процеси. Тяхното място в историята е различно. Боян Пенев много деликатно формулира едно или друго съждение за тях. И всичко това с вдъхновение и любов. Търсенето и откриването на специфичното, на онова, което е новото у разглеждания автор, е проява на висока дарба и на висока литературоведска култура. От друга страна обаче, Боян Пенев има свои представи за литературата изобщо. Неговите схващания за художественост са формирани на основата на дадени литературни образци и философски учения и те му пречат да види художествените качества на повечето възрожденски автори — да не говорим, че Боян Пенев изцяло отрича художествеността на старата българска литература. Това би могло да се нарече „естетски подход“. Ала названието няма да изчерпи смисъла. Литературната подготовка дава на Пенев погледа и критериите, с които отсъжда. Той се стреми да извлече и покаже ценното от художествена гледна точка, да разкрие духовното богатство на българина. Живото му чувство за словото, усетът за красивото го тласкат към оценки, които невинаги са верни. Или по-точно: Боян Пенев невинаги се съобразява в конкретната си дейност с критериите на времето, в което са били създадени творбите, и със задачата, която те са имали да решават на дадения етап. Тази „методологическа грешка“, която ще се прояви по-осезателно в работата му върху съвременната литература, се дължи според мене на епохата на Боян Пенев. Сам представител на новия тип интелигенция, той няма търпението да види българската нация на по-високо културно равнище и с всички средства тласка литературата ни към „европейското равнище“. Това „европейско равнище“ той търси и във Възраждането ни и съвсем естествено не го намира. Наивно ли е това? Разбира се, но ние не можем да не държим сметка, че новите обществени условия след Освобождението налагат мерките, с които се мери, да бъдат по-строги и по-големи, необходимо е било да се прехвърля мост към големия свят и да се пренесе от този свят цялата култура. Историкът на литературата в случая е и културен политик. Политиката му е продиктувана от изискването да се покаже какво притежаваме, но и да се наблегне на факта, че то е малко, че не е особено ценно, че е достатъчно само като основа за бъдното развитие.

Впрочем Боян Пенев е така краен само когато се спира на отделни автори или книги. В неговия панорамен поглед се фиксират и редица положителни моменти в културното строителство в България по време на османското робство. Държи се сметка за особеностите на културния живот, на просветното дело, на църковното устройство и на борбите за църковна свобода като част от цялостния културен процес. В онази мрачна епоха други форми за културно и литературно съществуване е нямало и Боян Пенев отлично разбира и посочва това.

Литературната история според Боян Пенев е система от взаимосвързани и взаимообусловени явления. Всяко от тях има своите корени в традициите на самата литература и в обществените процеси. Сериозни стимулатори на култур-

⁴ История. Т. I, с. 87.

ните явления са и външните влияния. За българската политическа и литературна история от решаващо значение са такива събития като руско-турските войни и политиката на Русия спрямо християнското население на Балканите, политиката на Австрия и Германия, ролята на католическата пропаганда, гръцкото влияние, развитието на занаятите и търговията, политическите борби в Италия, Гърция и Сърбия и пр. Боян Пенев разглежда тази система в нейните плодотворни елементи, т. е. онези, които създават натрупванията, преминаващи в качествени изменения. Така ред фактори подготвят появата на Паисиевата история и чрез нея слагат началото на Българското възраждане. След Паисий книжовниците и просветните дейци обогатяват културата с различни по тематика и жанр произведения, за да може през втората половина на XIX в. да бляснат с пълна сила такива ярки имена като Георги Раковски, Петко Славейков, Любен Каравелов и Христо Ботев. Към това трябва да се добави и непрестанното усъвършенствуване на самия духовен живот у нас. Обществено-политическите условия и развитието на социалните системи сред българското население, както и всеобщото развитие на стопанския живот довеждат до нова степен на културни взаимоотношения. Навлизат печатните книги, появяват се първите вестници, идеята за политическа и национална независимост все повече зрее и очаква своя решителен час. Боян Пенев удивително последователно и научно обосновано е показал диалектиката на процесите.

Струва ми се, че един от най-интересните и най-пълнокръвни раздели в историята на Боян Пенев е разделът, посветен на проблема „Просветители и революционери“. Бих казал дори, че Боян Пенев е засегнал една деликатна и болезнена тема, чието решаване се определя и от идейно-политическите схващания, и от позицията на изследователя. В случая той се е помъчил да разгледа проблема обективно, в зависимост от всичко положително и отрицателно, което двете основни течения в българската националноосвободителна борба са притежавали. Б. Пенев ги разглежда и двете като два полюса на едно цяло. И просветителите, и революционерите са тласнали напред националното самосъзнание на българина и са изиграли решителна роля в нашата история: „Ако поставим тия две течения във връзка с историческите моменти, които ги определят и слагат отпечатък върху тях, ще трябва да кажем, че просветителите изразяват една епоха, която се характеризира със стремеж към вътрешно национално самовгълбяване и себепознаване, а революционерите се явяват като изразители на по-късно време, означено с буден подем към гражданска и политическа свобода. А поставим ли двете разглеждани течения във връзка с особеностите на националната психика, във връзка с историческите условия, при които се мени и развива тази психика, можем да отбележим, че революционерите са мерило за силата и решителността на националния дух, а просветителите, които изразяват идеала на народното самосъзнание, са мерило за гълбините на този дух.“⁶ Струва ми се, че никой преди и след Боян Пенев не е подхождал така при изучаването и оценката на значението на тези две течения. Вярно е, че в определен момент те влизат в остро противоречие, но когато настъпва необходимостта от решителни действия, и просветителите, и революционерите застават под знамето на революцията. Основният патос на Б. Пенев не е в изтъкване силата на едните и слабостта на другите. Защото и просветителите, и революционерите отразяват различни етапи на националната революция и на развитието на националното съзнание. Той отива по-далеч, като търси корените на теченията, на тяхната обусловеност както от конкретния исторически момент, така и от особеностите на националната психика в нейното непрестанно развитие. Така просветителите ще изчерпят своите възможности след успеха на черковната борба, за да отстъпят мястото си на революционерите.

⁶ История. Т. III, с. 146—147.

Цариград ще престане да бъде център на българския духовен и политически живот. Такъв център ще бъде вече Букурещ. Но изследователят не спира дотук. В по-сетнешните събития просветителите ще пречат в известна степен на революционерите. И това ще бъде стълкновение, от чийто изход е зависела съдбата на България. Боян Пенев ще се помъчи да види и тук същностните причини, ще обясни психологическата основа на конфликта, неговата социална обосновка. Ясно е, че историческият процес има своите закономерности, своите вътрешни противоречия и борби. Боян Пенев вижда и решава проблема в неговата диалектическа цялост и многостранност. Целта му обаче не е само да го реши научно, а и да види поуците, аргументите за нашето познание на народа.

Важен дял от историческите проучвания на Боян Пенев представляват сравнителните му изследвания. Схванал историята на нацията и на литературата като диалектически сложен процес, в който са заложени законите на саморазвитието, той разбира и обяснява връзките и сходствата на нашата литература и литературите на другите народи. „Всяка национална литература, както и самата националност, — пише Боян Пенев в „Посоки и цели при проучване на новата ни литература“ — се образува и самоопределя в пътя на обмяната, взаимодействието и подражанието; чрез тях само може да се реализира стремежът към националното, самобитно творчество.“⁶ И още: „Стройността на литературата не се характеризира от самия факт на заемането, а от качественото съдържание на онова, което заема, от творческия апарат, който възприема и своеобразно преработва възприетото, най-сетне — от интересите на оновова, който възприема.“⁷ Ясни са основните методологически принципи, от които Б. Пенев изхожда в научните си дирения. Той разграничава подражателството от творческото усвояване на чуждия опит. В епохите на бурно социално-политическо развитие, когато духовната култура е основното оръжие за национално самосъзнание, от особена важност е тази култура какво сродно и ценно ще вземе от чуждия опит. Боян Пенев се спира на цял комплекс от фактори и причини, обуславящи интереса на българската литература към съседните народи и някои западноевропейски литератури. Най-силно е било естествено руското влияние, породено от единните етнически корени. В едни периоди преобладава едно влияние, в други — друго. Това се дължи и на непрестанното развитие на българската литература, която постепенно достига определена степен на зрелост, която ѝ дава основание да отмести погледа си към също така зряла и полезна култура. Б. Пенев си служи с конкретни анализи, позовава се на конкретни факти. Мисля обаче, че възлов момент в неговите сравнителни литературоведски и социологически изследвания е статията му „Нашата интелигенция“. Твърдя това, защото у нас почти няма други подобни изследвания на същността, социалния състав и духовните стремления на тази социална прослойка. Ние изучаваме изкуството и културата някак изолирано от кръга хора, които ги създават. Статията на Боян Пенев не е само момент на фотография на българската интелигенция, а дълбок анализ, опит за очертаване образа чрез трайните черти и белези. В годините, когато националният идеал е претърпял крушение, Боян Пенев поставя остро въпроса за българската интелигенция. Интелигенцията боледува, когато боледува обществото. И, обратно, когато интелигенцията е в подем, когато е способна да ражда и да осмисля нови идеи, значи обществото е в период на разцвет. Боян Пенев е настроен скептично в оценките си за българската интелигенция, макар след Освобождението като цяло обществото да се е намирало в състояние на икономическо и политическо оживление. Ученият добре разбира, макар и да не проявява склонност към снизхождение, че точно в такъв период интелигенцията не може да бъде компактна маса с

⁶ История. Т. I, с. 30.

⁷ Пак там, с. 31.

еднакви интереси и цели, с еднаква подготовка и духовна сила. И той търси причините в младостта на държавата, в неустановеността на нейните културни институции, в разнородността на социалния ѝ състав, в различните влияния и школувания, през които са минавали или минават още дейците на културния фронт. С проникновение, в което не липсва ирония, са описани трите типа интелигенция. Се каже, че Боян Пенев доста точно е определил психологическите им характеристики, без, разбира се, да се задълбочава в конкретните приноси или вреди. Той обаче не противопоставя различните влияния, а иска да разбере по какъв начин те могат да се съчетаят и да се роди единната българска интелигенция. Бедата е, че тези влияния са често механични, хаотични, а не са системни, не са плод на отлично познаване на съответната култура. Това много дразни и възмущава Боян Пенев. В това той вижда причините за слабостта и незрелостта на нашата култура. И заключава: „Нашата цел е: една синтеза върху основите на българската душа — едно критично и по-дълбоко вникване в цялостния характер на чуждите култури и усвояване само на онова, което наистина би имало значение за нас и би отговаряло на една действителна потребност.“⁸ В общи линии целта, поставена от Боян Пенев като цел на цялата интелигенция при всичката си пресиленост и механичност, е благородна и оправдана. Защото не е възможно да се изгражда духовна култура единствено на основата на домашните образци. Съизмеримостта с чуждото и способността да отбираш от него е сигурен път към върховете. Ако приемем, буквално твърдението, че ние трябва да усвояваме само онова, „което наистина би имало значение за нас и би отговаряло на една действителна потребност“ ще се изправим пред една трудност: да се прецени кое е необходимо и кое излишно или вредно, защото културните влияния не могат да се насочват и пресияват механично. Всяка култура има вродената способност да изхвърля органически чуждото тяло и същевременно да се насочва към всичко, което тя чувства като близко. Като всеки максималист и Боян Пенев бърза да види завършения резултат. Затова е и гневът му към българския писател, който не умее да се задълбочава, да проучва, а с лека ръка приема онова, което случайно е прочел или видял. Да оставим настрана, че от практическа гледна точка, т. е. като конкретна санкция от страна на обществото, този гняв и тази цел са неприложими и безплодни. Но те вече са мярка за едно равнище на част от българските писатели и критици. И колкото и утопични и наивни да са желанията им, в тях има високо благородство и висша страст. Очевидно е, че синтезът между трите основни влияния ще се получи от само себе си, но Б. Пенев бърза да подготви интелигенцията за трудностите и препятствията, които има да преодолява вътре в себе си, за да осъществи стремежите си.

Защо след като единствен от съвременните му литературни изследователи създаде стройна история на българската литература, Боян Пенев се размина с повечето съвременни му писатели? Защо оценките му за тогавашната литература са пресиленни, невянаги точни и с разбиране? Защо в крайна сметка Боян Пенев си остана един самотник в литературната действителност на онова време? Вкус ли нямаше, чувствителност ли му липсваше? Ето че стигнахме до коварните въпроси, на които сме длъжни да дадем отговор.

Очевидно е, че по нагласа и устройство Боян Пенев не бе критик, който откликва пълноценно на всяко събитие, на всяка книга и явление. Той е човек на научното дирене, на идеята, на процеса. В този смисъл е интересно впечатлението, което му е направил от първите им срещи Владимир Василев — типичен оценъчен критик: „Неговите статии ми харесват (само като естетически синтез; иначе те нямат никаква психологическа цена; изводите в тях са ясни, смело про-

⁸ Изкуството е нашата памет. Варна, 1978, с. 135.

карани, но анализът е слаб, предвзет и обикновено противоречи на действителното.⁹ Б. Пенев е критик на анализа, не на „естетическия синтез“, т. е. на оценката. Той търси доколко в едно произведение, в един автор има прокарана някаква трайна идея за света. Не изображението, не бита иска да види той в литературата, а истината за човешката душа. И това не е просто човешката душа, а „световната душа“, онази монада, в която кипят страсти. Поетът пък трябва да бъде пророк и вожд на народа си. Недоволен от българския поет, Боян Пенев възвеличава полския: „Полският поет съзнава ясно своето призвание и в творчеството си излиза от едно определено отношение към поезията изобщо. За него поезията не е цел сама за себе си: тя е предназначена за висшите задачи на националния и общочовешкия живот. Поетът е избраник между милиони, твори и страда за милиони — изпълнен е с любов не към един човек, не към едно поколение само, а към целия народ и цялото човечество. Той съзнава необикновената си духовна мощ и чувствава, че е предопределен да бъде вожд и пророк на своя народ.“¹⁰ Воден от този патос, Б. Пенев категорично класифицира Иван Вазов като поет, у когото „дълбоко национални типове едва ли бихме могли да посочим“¹¹. Или че във „Великата рилска пустиня“ („нийде не е доловил душата на природата, не е подслушал нейния трептящ пулс“¹². Грешки ли са това? Разбира се, но те са обясними и с общия тон на писанията против големия поет. Младите поети и критици са гледали на Вазов като на остатък от миналото. Новите условия след Освобождението са налагали типът интелигент, какъвто е Вазов, да бъде изместен. Не в духовен, а в социално-културен смисъл. Винаги идва времето, в което едно поколение, макар и невинно справедливо в отношението си към създаденото преди него, иска повече жизнено пространство за себе си. Отричайки времето, то отрича личностите. Това донякъде е справедливо, защото спомага за движението напред. Вазов е тая жертва малко случайно, защото единствен той от големите писатели на Възраждането е още жив. И реакцията срещу него показва, че следващото поколение все пак е чувствувало кой е неговият най-голям противник и кого трябва да детронира, за да се възцари на трона на изкуството новият цар. Ала и в това отрицание прозира отричаната от самия Боян Пенев черта на българина да бъде неблагодарен и да се лишава от традиция.

Впрочем Вазов (а не само Вазов, към него трябва да се добавят и Елин Пелин, и Алеко Константинов, и Йордан Йовков) не е в състояние да задоволи духовните ламтежи на Боян Пенев. Реалистът, усетил най-тънко и верно българина с цялото му простодушие и душевна цялост, е чужд на Боян Пенев. Неговата любов е към усложнената личност, към раздвоението, към потъването във философските проблеми на битието. Изконно българските елементи остават на втори план. Важното е да се мисли за великото, за трансцендентното, мистичното.

За Боян Пенев е пределно ясно, че дори и възвеличаваният от него Пенчо Славейков не е оня поет, за когото мечтае. Нито Яворов. Още по-малко пък Петко Тодоров. Защо тогава предпочита тях? Второто поколение български писатели, творещи непосредствено в годините след Освобождението, започват вече да се приобщават към европейската култура. Те са слушали лекции в европейските университети, изучавали са модерни философии, следят изявите на европейски модернисти. За тях „фасулковщината“ е огромно културно зло и неизмерима национална обида. Тя ще бъде отстранена не по пътя на икономическото развитие и политическите промени, а чрез приобщаването ни към Европа, в която всичко е хубаво, в която няма социални язви. Идеалът е примамлив и към него се насоч-

⁹ Дневник. Спомени, с. 186.

¹⁰ Полският поет. — В: Изкуството е нашата памет, с. 215.

¹¹ История. Т. I, с. 40.

¹² Дневник. Спомени, с. 78.

ват младите. Те не са участвували в революционните борби. Те дори не са сред строителите на младата държава. Те са рушители на старата култура, на чието място искат да издигнат нова. Боян Пенев е с тях. Те са единствените му сродни души. По-късно ще дойдат и последователите на Пенчо Славейков и на кръга „Мисъл“: Дебелянов, Лилиев, Вл. Василев, Н. Райнов, Ел. Багряна. Новото, възвишеното, тайната — ето новите цели на литературата и изкуството. Неслучайно най-често срещаните понятия у Боян Пенев са вечен живот, тайни на душата, универсално съзнание, човешката греховност, безсмъртие и пр. Но това не е бягство от живота. Напротив, голямата драма на Боян Пенев, а и на цялото поколение, към което той принадлежи, е, че е бил винаги в плен на реалния живот. Б. Пенев е надценил възможностите на културата, но винаги е изстраждал най-болезнено истините.

Погрешно ще бъде да се счита още, че Боян Пенев е непременно за модернизма, че самото понятие модернизъм за него е вече парола за безсмъртие. Свидетелство за това е статията му „Литературният плут“. Тази статия е образец на полемично майсторство от най-висока класа. Боян Пенев е наистина голям полемист. И особено чувствителен към всяка проява на псевдокултура, към всяка мимикрия на лъжеизкуството. Той не разчиства сметки, не си отмишва — и не за отделната личност в крайна сметка става дума в статията, — а за явлениято, което тревожи критика и го лишава от спокойствие. . . Истинското изкуство трябва да се пази.

Боян Пенев проявява ново отношение към критиката като вид творчество. За него тя е изповед. Тъй както изкуството се създава от даровития човек, така и критик може да бъде само призваният. Трябва да имаш сетива за живота и литературата, за да оценяваш правилно художествените факти. . . Но Боян Пенев не е критик-импресионист, макар че твърде много държи на личностното начало в критиката и сякаш отрича „обективността“. Патосът му е в откриването на елемента „изкуство“ в критиката. За Пенев тя няма всесилна мощ. Влиянието ѝ е косвено: чрез вкуса, искреността и честността. В конкретния момент обаче, когато литературата се създава от неособено интелигентни писатели, както смята Пенев, българският критик е длъжен да бъде гневен и шибаш. Само така литературата ще излезе от провинциализма и дребнавостта. Това е драмата на българския критик — да твори в бедна страна.

Какви качества трябва да притежава критикът? На 2. II. 1907 г. Боян Пенев записва в дневника си: „За да бъде на висотата на своето призвание, критикът трябва да притежава твърде много спестена духовна енергия и непохабена, непокварена чувствителност. Сетне: той трябва да разполага с богат житейски опит, да не е изсушил душата си в един съвсем затворен, самотен живот и в егостични рефлексии и чувствувания. А най-важното: той трябва да бъде художник по душа, да се отличава с поетическа впечатлителност, да постига изкуството не с помощта на теорията и книгата, а със своето живо сърце — да умее да се пренася в едно чуждо творение и да се освобождава след това от него. Твърде широк трябва да бъде също и неговият художествен опит: колкото повече страни на изкуството познава, колкото по-сложни и разнообразни естетически емоции е преживял, толкова по-свободна, по-съдържателна и по-индивидуална ще бъде неговата оценка. В такъв случай той няма да прави унижителни за себе си и за своето призвание компромиси с мисълта и настроенията на поета. Сам той в такъв случай ще бъде творец — толкова ценен, колкото и онзи, който е дал повод — само външен повод — за неговата продуктивна, творческа критика. Такава една критика не служи никога на поезията и поетите. Смешно е да се мисли, че критиката е полчинена на поезията: тя е равноценна с поезията, понеже и тя е творчество. И критиката — както и поезията, както и изкуството изобщо — е една изповед.“¹³

¹³ Дневник. Спомени, с. 54—55.

Както се казва, коментарът е излишен. Изповедта на Боян Пенев звучи напълно съвременно, сякаш е записвана днес. Тя е един урок, който критиката ни не бива никога да забравя, ако иска да бъде равностоен участник в изграждането на българската култура.

Едно творческо дело, когато е богато и съдържателно, никога не може да бъде обхванато в пълната му цялост. И Боян Пенев — историкът и критикът — ще бъде винаги примамлива цел за всеки литературен изследовател. Защото дава поводи за размишления и обогатява своите читатели. И своите отрицатели, разбира се.

Аз се помъчих да открия малка част от богатството на Боян Пенев. Към неговото творчество ще се връщаме винаги и винаги, защото то е една от духовните стойности, с които измерваме своя ръст.